

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340:342.4

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-19-27

Марущак Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права, міжнародного права

Пенітенціарної академії України

natalya_mrs@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9636-6274

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВНА ЗАСАДА ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ

У статті розглядається принцип верховенства права як фундаментальна засаднича основа демократичного устрою держави. Аналізуються теоретико-правові аспекти цього принципу та його значення у формуванні правової держави. Автор акцентує увагу на взаємозв'язку верховенства права з іншими демократичними цінностями, такими як поділ влади, захист прав людини, законність та відповідальність органів державної влади перед суспільством. Особливу увагу приділено співвідношенню верховенства права з такими категоріями, як «правова держава» та «верховенство закону».

Розкривається, що правова держава - це така форма організації влади, в якій втілюється принцип верховенства права через підпорядкування держави праву, реальний поділ влади, забезпечення прав і свобод людини, юридичну відповідальність державних органів і посадових осіб. Таким чином, правова держава є інституційною формою реалізації ідеї верховенства права на практиці.

Обґрунтовується, що верховенство права є ширшим поняттям, ніж верховенство закону, адже включає не лише формальне дотримання закону, але й його змістовну відповідність загальнолюдським цінностям, нормам міжнародного права та принципам справедливості. Верховенство закону, у свою чергу, може перетворитися на інструмент узурпації влади, якщо закон не відповідає морально-правовим критеріям соціуму. Саме тому в демократичному суспільстві закон має бути не лише обов'язковим для виконання, але й правовим за своїм змістом.

Автором досліджено особливості реалізації принципу верховенства права в практиці Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. Наголошено на ролі Конституційного Суду України в утвердженні верховенства права як базової засади функціонування правової держави.

У статті також розглядаються виклики та проблеми впровадження цього принципу в сучасних умовах, зокрема в контексті трансформаційних процесів в Україні. Зроблено висновок, що лише через реальне втілення і дотримання принципу верховенства права можлива побудова справжньої демократії, у якій пріоритет надається правам людини, ефективному контролю за владою та утвердженню справедливості.

Ключові слова: верховенство права, правова держава, верховенство закону, демократичний лад, Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України, конституційне судочинство, права та свободи людини і громадянина.

Marushchak N. THE RULE OF LAW AS A BASIC PRINCIPLE OF A DEMOCRATIC CONSTITUTIONAL ORDER

The article examines the principle of the rule of law as a fundamental basis of the democratic system of the state. The author analyzes the theoretical and legal aspects of this principle and its importance in the formation of the rule of law. The author emphasizes the interrelation of the rule of law with other democratic values, such as the separation of powers, protection of human rights, legality and responsibility of public authorities to society. Particular attention is paid to the correlation between the rule of law and such categories as the rule of law and the rule of law.

The author reveals that the rule of law is a form of government organization which embodies the rule of law through the subordination of the State to law, real separation of powers, ensuring human rights and freedoms, and legal responsibility of State bodies and officials. Thus, the rule of law is an institutional form of realization of the rule of law in practice.

The author substantiates that the rule of law is a broader concept than the rule of law, since it includes not only formal compliance with the law, but also its substantive compliance with universal human values, international law and the principles of justice. The rule of law, in turn, can turn into an instrument of power usurpation if the law does not meet the moral and legal criteria of society. That is why in a democratic society, the law should not only be binding, but also legal in its content.

The author analyzes the peculiarities of implementation of the rule of law principle in the case law of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine. The author emphasizes the role of the Constitutional Court of Ukraine in establishing the rule of law as a basic principle of the rule of law.

The article also examines the challenges and problems of implementing this principle in modern conditions, in particular in the context of transformation processes in Ukraine. It is concluded that only through the real implementation and observance of the rule of law is it possible to build a true democracy in which human rights, effective control over the authorities and the establishment of justice are given priority.

Keywords: rule of law, rule-of-law state, rule of law, democratic system, European Court of Human Rights, Constitutional Court of Ukraine, constitutional justice, human and civil rights and freedoms.

Постановка проблеми. У сучасній незалежній державі, зокрема тій, яка прагне утвердження правової системи, принцип верховенства права є ключовим елементом її розвитку. Цей принцип вважається одним із найважливіших засадничих правових орієнтирів. Його закріплено в Основному Законі держави - Конституції України. Зокрема, стаття 8 Конституції проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1]. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю утвердження в Україні справжньої демократичної держави, де основоположним принципом має виступати верховенство права. У сучасних умовах трансформації політико-правової системи, реформування державного управління та зміцнення громадянського суспільства особливого значення набуває саме правова база, що забезпечує дотримання прав і свобод людини, законність і справедливість. Верховенство права є не лише юридичною категорією, а й практичним механізмом функціонування демократичного ладу. Його ігнорування або формальне застосування призводить до деформації демократичних інститутів, посилення правового нігілізму та недовіри громадян до влади.

У контексті євроінтеграційних прагнень України забезпечення принципу верховенства права є ключовою вимогою до внутрішньодержавної політики. Це зумовлює потребу у ґрунтовному науковому аналізі його змісту, форм реалізації, а також проблем, пов'язаних із його практичним застосуванням. Саме тому дослідження верховенства права як основи демократії є актуальним і важливим як з теоретичної, так і з прикладної точки зору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх майже двох десятиліть проблема верховенства права неодноразово ставала предметом наукового зацікавлення українських дослідників. Чимало вітчизняних юристів присвятили свої праці аналізу цієї теми, серед них варто згадати таких учених, як М. Андриц, С. Головатий, Н. Загребельна, М. Козюбра, А. Колодій, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, Б. Таманага, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, В. Юровська та інші.

Аналіз напрацювань у цій галузі свідчить про те, що після прийняття Конституції України було створено понад 400 наукових робіт (монографій, статей, підручників, навчальних посібників), у яких так чи інакше висвітлювалась проблематика верховенства права. Проте, попри значну кількість публікацій, поняття «верховенство права» у сучасній правовій доктрині не має єдиного усталеного тлумачення.

Узагальнення наукових підходів дозволяє виокремити певні концептуально-методологічні напрями, які формують уявлення про сутність цього принципу. Як відомо, саме дослідницький підхід визначає не лише напрям наукового аналізу, а й вибір методів та інтерпретацію його результатів.

Мета статті - здійснення комплексного аналізу принципу верховенства права як ключової конституційної засади, з урахуванням наукових напрацювань, чинного законодавства та інших релевантних джерел. У межах досягнення поставленої мети передбачається виконання таких основних завдань: охарактеризувати концепції визначення принципу верховенства права як одного з фундаментальних конституційних положень; проаналізувати співвідношення понять «верховенство права» та «правова держава», а також «верховенство права» та «верховенство закону».

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип верховенства права є фундаментальною основою правової системи, який інтегрує в собі низку ключових правових засад, зокрема: народовладдя, плюралізм і демократичні механізми управління, поділ влади, законність тощо. Саме на цих принципах має будуватися діяльність державної влади для реалізації свого головного призначення - гарантування та охорони прав і свобод людини.

Розглядаючи складові цього принципу, можна стверджувати, що верховенство права вимагає визнання людини як найвищої соціальної цінності, необхідності її захисту від будь-яких форм зловживання владою, забезпечення рівності всіх перед законом і судом, а також відповідальності держави перед громадянами. Принцип також охоплює гарантії дійсного (не декларативного) здійснення прав і свобод.

Узагальнено верховенство права означає, що у випадку конфлікту між законом і правом, перевага повинна надаватись саме праву. Навіть якщо те чи інше право людини прямо не зафіксовано в тексті Конституції, держава зобов'язана його визнавати і забезпечувати. Право, таким чином, визнається найвищою суспільною цінністю, яку повинні поважати та на яку мають орієнтуватися як окремі громадяни, так і соціальні групи, державні інституції та органи влади.

Ідея верховенства права має глибокі історичні корені, зокрема в англійській правовій традиції (*rule of law*), де вона означала протидію свавілля монарха. Сьогодні верховенство права розглядається як система цінностей, що гарантує незалежне судочинство, рівність усіх перед законом і домінування права над будь-якими проявами беззаконня. У сучасному правознавстві існує чимало трактувань поняття верховенства права, які подекуди суперечать одне одному та відображають різні підходи [2, с. 74].

М.В.Козюбра визначає верховенство права як основоположний принцип організації та функціонування правової держави, який передбачає обов'язковість права для всіх суб'єктів - і громадян, і органів влади, а також відповідність усіх нормативно-правових актів Конституції [3, с. 12]. П. М. Рабінович трактує верховенство права як панування права в усіх сферах суспільного життя, що проявляється у домінуванні норм права над політичною доцільністю, свавіллям чи іншими формами порушення законності [4, с. 102]. С. П. Шевчук під верховенством права розуміє спеціальну юридичну якість правового порядку, яка вимагає, щоб закони відповідали природним правам і свободам людини та не суперечили

загально визнаним принципам справедливості [5, с. 87].

Отже, у сучасній правовій науці більшість визначень поняття «верховенство права» умовно можна згрупувати у дві ключові категорії - формальну та матеріальну (змістовну) концепції [6, с. 106-107].

Формальний підхід передбачає, що в суспільстві має існувати чітка система правових норм, обов'язкових для виконання всіма, включаючи державу. Згідно з цим розумінням, основну увагу приділено саме процедурній стороні права, а не його змісту. До основних вимог цього підходу належать: наявність правової системи як сукупності норм, незалежно від їх змістовного наповнення; зрозумілість, точність, логічність та внутрішня узгодженість цих норм; відкритість доступу до правових норм і відсутність їх зворотної дії; розумна стабільність правового регулювання та послідовність у правотворчій діяльності; усталена практика правозастосування, що гарантує однакове тлумачення і реалізацію правових норм [6, с. 106-107]. У межах формальної доктрини верховенства права основну роль відіграє не зміст норм, а їх формальна відповідність встановленим критеріям, що часто ототожнюється з пануванням закону.

Матеріальна концепція, навпаки, акцентує увагу на змістовних критеріях легітимності права. Вона передбачає, що юридичні норми повинні відповідати загально визнаним стандартам основоположних прав і свобод людини та принципам природного права. Інакше кажучи, закон лише тоді є правом, коли він базується на засадах справедливості, моралі, гідності та гуманності [6, с. 107]. Згідно з цим підходом, легітимність правової норми не визначається лише її процедурним ухваленням, а залежить від її узгодженості з етичними і моральними критеріями, що існують незалежно від позитивного законодавства.

Незважаючи на очевидні концептуальні відмінності, обидві доктрини – формальна і матеріальна – містять цінні елементи, які в сучасній правовій системі мають застосовуватись у поєднанні. Як слушно зазначено в юридичній літературі, правове мислення не повинно протиставляти право як явище нормативне – праву як інституції моралі чи справедливості. Одностороннє тлумачення призводить до девальвації правової системи, юридичного нігілізму, а згодом – до свавілля [3, с. 8].

Таким чином, саме синтез формального та змістовного підходів до розуміння верховенства права є характерним для сучасного стану української правової доктрини та правозастосовної практики.

У сучасному правознавстві одними з ключових понять, що формують теоретичну та практичну основу демократичного суспільства, є «верховенство права» та «правова держава». Їх значення тісно переплетене, однак у наукових колах не припиняються дискусії щодо того, яке з понять є ширшим, первинним або чи варто взагалі їх розмежовувати.

Правова держава - це форма організації державної влади, яка базується на ідеї верховенства права. Вона реалізує цей принцип через створення інституційних гарантій, таких як поділ влади, незалежність судової системи, підзвітність органів влади, юридична відповідальність держави перед громадянами. Визначальною рисою правової держави є забезпечення реальності прав і свобод, а не лише їх проголошення.

Серед українських учених немає єдності щодо співвідношення верховенства права і правової держави. Одні вчені застосовують розширене трактування верховенства права. Зокрема, С.П. Головатий і О.Ф. Скакун вважають верховенство права ширшим поняттям, ніж правова держава, називаючи його «правовладдям». Для них правова держава – лише одна з форм його реалізації [7, с. 56]. Другі вчені застосовують звужене розуміння, наприклад П.М. Рабінович та А.М. Колодій розглядають верховенство права як складову правової держави – один із її принципів [8, с. 89]. Треті вчені ототожнюють ці поняття М.І. Козюбра ототожнює обидва терміни, посиляючись на практику європейських країн, де rule of law (Англія) фактично означає те саме, що Rechtsstaat (Німеччина) [3, с. 145].

Попри розбіжності у поглядах, більшість учених сходяться на думці, що ці поняття нерозривно пов'язані. Верховенство права виступає як змістова основа правової держави, тоді як правова держава - це політико-правовий механізм реалізації цього принципу. Відсутність одного із цих компонентів унеможливує існування іншого: держава, яка не дотримується верховенства права, не може вважатися правовою, а ідеї верховенства права залишаються декларацією без відповідної інституційної основи [9, с. 43].

Таким чином, поняття «верховенство права» і «правова держава» не протистоять одне одному, а є взаємодоповнюючими. Їхній зв'язок базується на повазі до прав людини, юридичній визначеності, контролі над владою та пріоритеті справедливості. Лише за умови гармонійного поєднання цих понять можна говорити про реальне функціонування правової держави. Реалізація верховенства права неможлива без функціонування правової держави, так само як і наявність останньої немислима без реального забезпечення прав людини, що втілює суть верховенства права. Тільки в разі реального втілення прав і свобод через відповідні правові інститути та механізми можна говорити про існування правової держави не лише декларативно, а й фактично.

У рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) верховенство права розглядається як структурний принцип демократії, що включає: доступність і передбачуваність законодавства, незалежність судової влади, заборону свавілля, ефективний контроль за публічною владою. Практика ЄСПЛ є важливим орієнтиром для українського правозастосування, зважаючи на зобов'язання держави в рамках Ради Європи. Впровадження європейських стандартів зміцнює зв'язок між правом і демократією в Україні. У справі *Stafford v. United Kingdom* ЄСПЛ зазначив, що «принцип верховенства права є поняттям, притаманним всім статтям Конвенції» [10]. Це означає, що всі положення Конвенції повинні тлумачитися та застосовуватися з

урахуванням цього принципу. У справі *Baka v. Hungary* Суд визнав порушення прав судді, звільненого після критики судової реформи, підкреслюючи важливість незалежності судової влади як ключового елементу верховенства права [11]. У справі *Assanidze v. Georgia* ЄСПЛ встановив, що невиконання остаточного судового рішення про звільнення особи порушує статтю 6 Конвенції, оскільки підриває саму суть верховенства права [12].

Таким чином, практика ЄСПЛ свідчить, що верховенство права - це не абстрактна концепція, а практичний стандарт, який визначає якість демократії, рівень захисту прав людини та межі дії державної влади. Рішення Суду зобов'язують держави не тільки формально визнавати принцип верховенства права, а й забезпечувати його ефективне втілення в національному праві та практиці. Це включає узгодженість законодавства, контроль за владою, незалежне правосуддя та реальний доступ до правового захисту.

Зазначені висновки корелюють з висновками Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія), відповідно до яких до обов'язкових елементів поняття «верховенство права» відносяться: законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом [13].

Верховенство права - це основоположний принцип, який передбачає панування закону як вищої цінності у суспільному та державному житті. Його суть полягає в тому, що всі суб'єкти, включаючи органи державної влади, мають діяти в межах і на підставі закону, а сам закон повинен відповідати вимогам справедливості, гуманності, прозорості та передбачуваності. У змістовному аспекті верховенство права охоплює: формальні характеристики закону (зрозумілість, доступність, стабільність); захист прав і свобод людини; контроль над діяльністю влади; незалежність суду та ефективний механізм правового захисту.

В сучасній українській правовій науці чітко розрізняють поняття «верховенство права» та «верховенство закону». Такий підхід вже активно імплементовано в національну правову систему. Наприклад, стаття 6 Закону України «Про Національну поліцію» проголошує, що принцип верховенства права є базовим, а людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями, що формують зміст і напрями діяльності держави [14]. При цьому друга частина цієї ж статті акцентує увагу на тому, що реалізація цього принципу має здійснюватися з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини. Аналогічна норма закріплена у ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України (суд при вирішенні справи повинен керуватися принципом верховенства права) [15] та ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України (кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права) [16].

Схожий підхід зафіксовано й у статті 4 Закону України «Про державну службу» [17] та статті 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [18], а також у низці інших нормативно-правових актів. У цих документах принцип верховенства права часто інтерпретується в межах нормативного позитивізму: як гарантія пріоритетності прав і свобод людини та громадянина згідно з Конституцією України. Ці права, згідно з положеннями законів, мають визначати діяльність державних службовців під час реалізації функцій держави.

Проте такий підхід викликає певні сумніви. Адже не Конституція є джерелом прав людини, а навпаки - саме права і свободи особи мають бути першоосновою для формування як Основного Закону, так і всієї системи нормативно-правових актів.

Аналіз правових позицій Конституційного Суду України (далі – КСУ) дозволяє виявити ключові форми реалізації принципу верховенства права, які закладено в національну правову доктрину. Для формування повного уявлення про дане питання доцільно звертатися не лише до рішень КСУ, а й до інших його документів – висновків, ухвал та консультативних позицій. У цих актах простежується поступове наповнення змістом категорії «верховенство права», що відбувається завдяки системному розвитку відповідної юридичної практики [19, с. 5].

У низці рішень КСУ було сформовано важливі правові позиції щодо верховенства права. Наприклад, у рішенні №1-17/2000 КСУ, розглядаючи питання щодо конституційності окремих положень у сфері земельної реформи, особливо наголосив на принципі верховенства права, а саме – на необхідності дотримання правової визначеності та стабільності законодавства. Суд підкреслив, що часта зміна норм або прийняття правових актів без достатньої передбачуваності та логічної послідовності може створити умови правової невизначеності, що несумісна з принципом верховенства права. Конституційний Суд визначив, що стабільність законодавства, особливо у чутливих сферах, таких як земельна реформа, є важливою умовою реалізації та захисту прав громадян, зокрема права власності. Таким чином, у цьому рішенні Суд підтвердив, що юридична визначеність є невід'ємною складовою верховенства права, а будь-які реформи повинні проводитися на основі прозорого та передбачуваного правового механізму [20].

У Рішенні №6-рп/2019 КСУ розглядав питання відповідності Конституції України окремих норм Кримінального процесуального кодексу. У цьому рішенні Суд зробив суттєвий вклад у розвиток змісту принципу верховенства права, зокрема – його складової правової безпеки [21].

Суд підкреслив, що правова безпека є необхідним елементом верховенства права. Вона означає, що кожна особа має право жити у стабільному правовому середовищі, де закони є передбачуваними,

зрозумілими, а правозастосування - справедливим і послідовним.

У справі йшлося про ситуації, коли недосконале законодавче регулювання призводило до невинуватених обмежень прав людини, зокрема - під час досудового розслідування. Суд вказав, що відсутність чітких процесуальних гарантій, які б забезпечували права сторін, суперечить як принципу правової безпеки, так і загалом ідеї справедливого судочинства [21].

Таким чином, КСУ наголосив, що держава повинна створити такі умови правового регулювання, які не тільки формально відповідають Конституції, а й реально забезпечують правову захищеність особи у будь-якій юридично значимій ситуації.

У Рішенні від 22 вересня 2005 року (справа про офіційне тлумачення терміна «законодавство») КСУ розглядав питання тлумачення поняття «законодавство» в контексті застосування правових норм. Водночас у своєму правовому висновку Суд засвідчив важливу правову позицію щодо принципу верховенства права. Суд підкреслив, що верховенство права передбачає не просто домінування закону як джерела права, а обов'язкову правову обґрунтованість і передбачуваність дій держави. Зокрема, у рішенні зазначено, що держава повинна діяти не свавільно, а виключно в межах права, з обов'язковим підпорядкуванням Конституції та з повагою до прав і свобод людини [22].

Цей підхід означає, що: жодна державна інституція не має права ухвалювати рішення, які суперечать Основному Закону; кожна дія органу влади повинна мати чітке юридичне підґрунтя; принцип правової визначеності є ключовим у забезпеченні балансу між державою та особою.

Таким чином, КСУ ще раз підтвердив, що верховенство права - це, перш за все, обмеження державної влади на користь захисту особи, що є фундаментом демократичного правопорядку.

Отже, принцип верховенства права в практиці КСУ виступає не декларацією, а дієвим інструментом, що забезпечує конституційний порядок, захист прав людини та демократичність правової системи. Юридичні позиції КСУ поглиблюють зміст цього принципу, збагачуючи українське конституційне право європейськими правовими стандартами.

У своєму дослідженні М. Андрич акцентує увагу на тому, що реалізація принципу верховенства права в діяльності Конституційного Суду виявляється в декількох ключових напрямках: визначення особливого співвідношення між правом і законом; формування стандартів до змісту та форм правотворчої і правозастосовної діяльності державних органів; запровадження механізмів контролю за використанням владних повноважень з боку держави та гарантії захисту особи від свавілля; представлення верховенства права як нормативного ідеалу; визнання його універсальним інтегральним принципом правової системи; використання цього принципу як методологічної основи для узгодження й інтеграції інших правових засад [23, с. 5].

Окрему увагу приділено розмежуванню формального та змістовного аспектів верховенства права. Ці аспекти виявляються у практиці КСУ, зокрема, через забезпечення пріоритету Конституції України над усіма іншими нормативно-правовими актами. Цей процес реалізується шляхом: визнання неконституційними правових актів, що суперечать Основному Закону; сприяння гармонізації всього законодавства з конституційними нормами; аналізу меж дискреції законодавця; охорони змісту й стабільності Конституції.

У межах цього підходу КСУ вирішує концептуальні питання, що мають фундаментальне значення для системи конституційного правосуддя. До них належать: визначення меж конституційного провадження, аналіз правомірності конституційних звернень, окреслення сфер дії конституційного та підконституційного права, а також виявлення потенційних ризиків для стабільності Основного Закону в разі його зміни.

Одним із ключових механізмів втілення принципу верховенства права є ефективна інтеграція норм міжнародного та національного права. Така взаємодія дозволяє державі дотримуватися міжнародних гуманітарних стандартів, вбудовуючи їх у правову систему України. У цьому контексті позиції суддів КСУ, які намагаються знайти оптимальні шляхи гармонізації цих правових систем, свідчать про високий рівень правової культури та усвідомлення своєї відповідальності за захист і утвердження прав людини – як основоположного обов'язку будь-якого органу державної влади.

Одним з напрямів реалізації верховенства права, який заслуговує на увагу, полягає у впровадженні режиму спеціально-дозвільного регулювання. Такий підхід є важливим гарантом того, що держава використовує свої владні повноваження належним чином. У цьому процесі Конституційний Суд України не лише сам дотримується принципу дозвільності – зокрема, у визначенні власної юрисдикції та меж компетенції, – а й здійснює правову оцінку дій інших державних органів щодо правомірності застосування спеціальних повноважень [23, с. 5].

Ці дискусії тісно пов'язані з проблемою термінології. Зокрема, С.П. Головатий у своїй праці «Верховенство права» запропонував замінити усталений термін «верховенство права» на український однослівний відповідник - «правовладдя» [24, с. 1277]. На його думку, нинішній двослівний термін не повністю відповідає англослову the rule of law, оскільки його близькість до концепції «верховенства закону» – притаманної позитивістському праворозумінню – спонукає до помилкових інтерпретацій, які зміщують акцент із права на закон як форму вираження волі держави.

Автор пропонує використовувати термін «правовладдя» як більш органічний і змістовно точний. По-перше, він логічно вписується у правову лексику української мови (за аналогією: «народовладдя»,

«безвладдя», «двовладдя»). По-друге, цей варіант передає суть *rule of law* - влада, що ґрунтується на праві, - та категорично заперечує свавільне управління особами, органами чи групами. Центральною ідеєю «правовладдя», на думку Головатого, є абсолютне відкидання будь-якої форми владного свавілля, заснованого на особистих чи групових інтересах [24, с. 1277].

Очевидно, що паралельне використання термінів «правовладдя» та «верховенство права» може спричинити ускладнення в юридичній термінології, створити певні труднощі для правотворчої техніки та навіть викликати зміщення у правовому порядку України на поточному етапі його розвитку.

В. Юровська слушно зазначає, що між цими поняттями принципової конструктивної різниці немає. Проте погодитися із С. П. Головатим варто в тій частині, де він вказує на хибність прирівнювання «верховенства права» до «верховенства закону». Така помилка має не лише передчасний характер, а й заснована на некоректному методологічному підході. Водночас розмежування термінів «правовладдя» та «верховенство права» має радше філологічну природу, адже йдеться про вибір найбільш влучного перекладу англійського *the rule of law*. У цьому контексті доцільно розглядати ці терміни як синоніми, що описують одне й те саме правове явище [25, с. 172].

Не заперечуючи того, що варіант «правовладдя», запропонований С. П. Головатим, лексично краще відображає зміст англосовітського терміна, все ж слід враховувати, що чинне законодавство України, включно з Конституцією (статті 8 та 147), Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII (ст. 129), а також численними рішеннями КСУ, послідовно використовує саме поняття «верховенство права». Важливо, що в цьому контексті термін не отожднюється з «верховенством закону» - йдеться про глибше, змістовніше тлумачення, яке включає вимогу справедливості, прав людини та обмеження державної влади.

Попри чітко закріпленій у Конституції України принцип верховенства права, його практична реалізація залишається складним і суперечливим процесом, що стикається з низкою суттєвих викликів.

Насамперед йдеться про політичне втручання у діяльність судової влади, що проявляється у впливі окремих політичних акторів на кадрову політику в судах, а також у тиску на суддів під час розгляду резонансних справ. Це підриває довіру громадян до правосуддя та дискредитує саму ідею незалежності судової влади - ключового елементу верховенства права.

Крім того, незалежність судів в Україні досі не має системної інституційної гарантії. Незважаючи на проведені реформи, залишаються проблеми з ефективним механізмом добору, призначення та дисциплінарної відповідальності суддів. Часто спостерігається кругова порука або формальний підхід до атестації суддів, що створює ризики збереження старих корупційних практик.

Ще однією серйозною перешкодою є низький рівень правової культури серед населення, а також слабка правова освіта як серед громадян, так і в системі підготовки кадрів для державної служби та правозастосовних органів. Часто громадяни не знають своїх прав або не мають достатніх інструментів для їх ефективного захисту, що обмежує їхню здатність впливати на процеси правотворення та правозастосування.

В умовах правового нігілізму та недовіри до інститутів влади громадянське суспільство має відігравати ключову роль у формуванні та контролі за реалізацією принципу верховенства права. Йдеться про моніторинг діяльності судів, участь у громадських радах, адвокацію реформ, просвітницькі кампанії та захист прав у конкретних кейсах.

Подолання цих проблем вимагає комплексного підходу, зокрема: глибокої інституційної реформи судової та правоохоронної систем; реального забезпечення незалежності суддів; модернізації правничої освіти; підтримки розвитку правосвідомості серед громадян; зміцнення зв'язку між державою та громадянським суспільством.

Тільки за умови поєднання зусиль держави, громадськості та професійної спільноти можливо досягти не декларативного, а реального втілення верховенства права в Україні.

Висновки. Верховенство права є не лише фундаментальною правовою категорією, а й концептуальним підґрунтям демократичного устрою. Без реалізації принципу верховенства права демократична система втрачає свою легітимність та ефективність. Це положення охоплює передусім юридичну рівність, обмеження влади, захист прав людини та забезпечення правової визначеності.

Проаналізовані наукові джерела, законодавча база, практика Європейського суду з прав людини та КСУ, висновки Венеційської комісії свідчать про тісний взаємозв'язок між демократичною формою правління і пануванням права. Демократія без верховенства права може перетворитися на диктатуру більшості, тоді як саме верховенство права забезпечує баланс, в якому права меншості, інституційна стабільність і судовий контроль є захищеними.

Український контекст підтверджує необхідність не лише нормативного закріплення цього принципу, але й його реального втілення у практику державного управління. Особливо важливо забезпечити незалежність судової влади, правову визначеність і доступність правового захисту для кожного громадянина.

Отже, верховенство права виступає не додатковим елементом демократії, а її сутнісною основою. Забезпечення цього принципу має бути стратегічним завданням як для держави, так і для громадянського суспільства, оскільки лише за таких умов можливо побудувати справді демократичну, стабільну та справедливую державу. Лише за умови верховенства права можна гарантувати стабільність, справедливість і

свободу - цінності, що визначають демократичний порядок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Сябренко В. В., Татарінова А. В. Верховенство права як основоположний принцип правової держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С. 73-76. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/16>.
3. Козюбра М. І. та ін. Загальна теорія права: підручник. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Львів: «Кальварія», 2004. 162 с.
5. Шевчук С. П. Судовий конституціоналізм: вибрані праці. Київ: Юридична думка, 2013. 543 с.
6. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / пер. з англ. А. Іващенко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид., доп. і перероб. Київ: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.
8. Баштанник В. В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів: монографія. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
9. Загребельна Н. А., Бодня О. В. Верховенство права як фундаментальний принцип сучасної правової держави. *«Legal Bulletin»* : зб. наук. праць. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК» та Варшавська економічно-гуманітарна академія. Вип. 1. Київ, 2020. С.43-48.
10. *Stafford v. the United Kingdom*, № 46295/99, ECHR 2002. Європейський суд з прав людини. Рішення від 28 травня 2002 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-60486%22%7D> (дата звернення: 15.05.2025).
11. *Baka v. Hungary*, № 20261/12, ECHR 2016. Європейський суд з прав людини. Рішення від 23 червня 2016 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-163113%22%7D> (дата звернення: 15.05.2025).
12. *Assanidze v. Georgia*, № 71503/01, ECHR 2004. Європейський суд з прав людини. Рішення від 8 квітня 2004 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-61875%22%7D> (дата звернення: 15.05.2025).
13. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf (дата звернення: 15.05.2025).
14. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. №580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20150702#n25> (дата звернення: 15.05.2025).
15. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 лип. 2015 р. №2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
17. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. №889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210/print> (дата звернення: 15.05.2025).
18. Про державне бюро розслідувань: Закон України від 12 лист. 2015 р. №794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
19. Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. №3(9). С. 4–11. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180113>
20. Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 у справі № 1-17/2000 від 16 листопада 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
21. Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> (дата звернення: 15.05.2025).
22. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України положень статті 92 та пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про офіційне тлумачення терміна «законодавство»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05> (дата звернення: 15.05.2025).
23. Андриц М. Р. Верховенство права в рішеннях Конституційного Суду України: юридичні аспекти реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету (Серія «Юриспруденція»)*. 2019. №41. Т.1 С.4–8. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.1>
24. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 3: Український досвід. С. 1277–1747.
25. Головатий С. П. Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 44 с.
26. Юровська В. В. Принцип верховенства права (правовладдя) як основа нової доктрини адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. №43. Ч.3. С.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30. 141. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Siabrenko, V.V., Tatarinova, A.V. (2021). Verkhovenstvo prava yak osnovopolozhnyi pryntsyp pravovoi derzhavy. [The rule of law as a fundamental principle of a legal state]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №4. 73-76. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/16> [in Ukrainian].
3. Koziubra, M.I. (2015). Zahalna teoriia prava. [General theory of law]. Pidruchnyk. 392. [in Ukrainian].
4. Rabinovych, P.M. (2004). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. [Fundamentals of the general theory of law and state]. 162. [in Ukrainian].
5. Shevchuk, S.P. (2013). Sudovi konstytutsionalizm: vybrani pratsi. [Judicial constitutionalism: selected works]. 543. [in Ukrainian].
6. Tamanaha, B. (2007). Verkhovenstvo prava. Istoriia. Polityka. Teoriia. [Rule of law. History. Politics. Theory]. (A. Ivashchenko, Trans.). 208. [in Ukrainian].
7. Skakun, O. F. (2014). Teoriia prava i derzhavy. [Theory of law and state]. Pidruchnyk. 4-te vyd., dop. i pererob. 524. [in Ukrainian].
8. Bashtannyk, V.V. (2010). Transformatsiia derzhavnogo upravlinnia v konteksti yevropeïskykh intehtatsiïnykh protsesiv. [Transformation of public administration in the context of European integration processes]. Monohrafiia. 390. [in Ukrainian].
9. Zahrebelna, N.A., Bodnia, O.V. (2020). Verkhovenstvo prava yak fundamentalnyi pryntsyp suchasnoi pravovoi derzhavy. [The rule of law as a fundamental principle of a modern legal state]. *Legal Bulletin*. №1. 43-48. [in Ukrainian].
10. *Stafford v. the United Kingdom*, No. 46295/99, ECHR 2002. Yevropeïskiy sud z prav liudyny. Rishennia vid 28 travnia 2002 roku [European Court of Human Rights. Judgment of 28 May 2002]. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-60486%22%7D> [in Ukrainian].
11. *Baka v. Hungary*, No. 20261/12, ECHR 2016. Yevropeïskiy sud z prav liudyny. Rishennia vid 23 chervnia 2016 roku [European Court of Human Rights. Judgment of 23 June 2016]. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-163113%22%7D> [in Ukrainian].
12. *Assanidze v. Georgia*, No. 71503/01, ECHR 2004. Yevropeïskiy sud z prav liudyny. Rishennia vid 8 kvitnia 2004 roku [European Court of Human Rights. Judgment of 8 April 2004]. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-61875%22%7D> [in Ukrainian].
13. Dopovid, skhvalena Venetsiiskoiu Komisiieiu na 86-mu plenarnoho zasidanni (Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 roku) [Report adopted by the Venice Commission at the 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011)]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf [in Ukrainian].
14. Pro Natsionalnu politsiiu. (2015, July 2). [On the National Police]. *Zakon Ukrainy №580-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20150702#n25> [in Ukrainian].
15. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2015, July 6). [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2747-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
16. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №4651-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
17. Pro derzhavnu sluzhbu. (2015, December 10). [On civil service]. *Zakon Ukrainy №889-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210/print> [in Ukrainian].
18. Pro derzhavne biuro rozsliduvan. (2015, December 12). [On the State Bureau of Investigation]. *Zakon Ukrainy №794-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> [in Ukrainian].
19. Kostytskyi, M.V., Kaminska N.V., Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). Perspektyvy vdoskonalennia diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii. [Prospects for improving the activities of the Constitutional Court of Ukraine in the context of modern social transformations]. *ScienceRise: Juridical Science*. №3(9). 4–11. Retrieved from: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180113> [in Ukrainian].
20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 13-rp/2000 u spravi № 1-17/2000. (2000, November 16). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 13-rp/2000 in case No. 1-17/2000]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> [in Ukrainian].
21. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 6-r/2019. (2019, June 20). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 6-r/2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> [in Ukrainian].
22. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 5-rp/2005 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy polozhen statti 92 ta punktu 6 rozdlu X «Perekhidni polozhennia» Zemelnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro ofitsiine tlumachennia termina «zakonodavstvo»). (2005, September 22). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-rp/2005 in the case on the constitutional submission of 51 peoples deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of

Ukraine of the provisions of Article 92 and Clause 6 of Section X "Transitional Provisions" of the Land Code of Ukraine (case on the official interpretation of the term "legislation"). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05> [in Ukrainian].

23. Andriyts, M.R. (2019). Verkhovenstvo prava v rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: yurydychni aspekty realizatsii. [The rule of law in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine: legal aspects of implementation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu (Seriia «Iurydsprudentsiia»)*. №41. T.1. 4–8. Retrieved from: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.1> [in Ukrainian].

24. Holovaty, S.P. (2006). Ukrainskyi dosvid. Verkhovenstvo prava. [Rule of law]. Monohrafiia u 3 knyzhakh. Knyha 3. 1277–1747. [in Ukrainian].

25. Holovaty, S.P. (2008). Verkhovenstvo prava: Ideia. Doktryna. Pryntsyp. [Rule of Law: Idea. Doctrine. Principle]. *Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01*. 44. [in Ukrainian].

26. Yurovska, V. V. (2017). Pryntsyp verkhovenstva prava (pravovladdia) yak osnova novoi doktryny administratyvnoho prava. [The principle of the rule of law (rule of law) as the basis of a new doctrine of administrative law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. №43. Ch.3. 167–173. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

УДК 342.53

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-27-31

Мартінова Анна Миколаївна,

викладач кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ

Annboyko31@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8581-4213

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ЯК ДОКТРИНА: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

У статті досліджено парламентаризм як фундаментальну політико-правову доктрину, що відіграє ключову роль у формуванні демократичної державності.

Автор аналізує еволюцію ідеї парламентаризму як ключового елементу демократичного правління, підкреслюючи його значення для забезпечення верховенства права, стримувань і противаг у державній владі, а також політичної відповідальності уряду перед суспільством.

Проаналізовано історичні витоки та основні моделі парламентаризму, що склалися у світовій практиці, а також охарактеризовано етапи становлення і розвитку українського парламентаризму в умовах незалежності.

Зосереджено увагу на різних моделях парламентаризму, що склалися у країнах з розвиненими демократичними традиціями, зокрема у Великій Британії, Німеччині, Франції, Скандинавських країнах.

Окрема увага приділена українському досвіду парламентаризму, включаючи історичні витоки, період радянського панування та особливості становлення парламентської системи після проголошення незалежності. Розглядаються як нормативно-правові засади діяльності Верховної Ради України, так і проблеми, що перешкоджають ефективній реалізації парламентських функцій у сучасних умовах, зокрема — політична фрагментація, брак прозорості, вплив олігархічних груп і криза довіри з боку суспільства.

Ключові слова: парламентаризм, верховенство права, правова доктрина, зарубіжний досвід, національна практика.

Martynova A. PARLIAMENTARISM AS A DOCTRINE: WORLD AND UKRAINIAN EXPERIENCE

The article examines parliamentarism as a fundamental political and legal doctrine that plays a key role in the formation of democratic statehood.

The author analyzes the evolution of the idea of parliamentarism as a key element of democratic government, emphasizing its importance for ensuring the rule of law, checks and balances in state power, as well as the political responsibility of the government to society.

The historical origins and main models of parliamentarism that have developed in world practice are analyzed, and the stages of the formation and development of Ukrainian parliamentarism in the conditions of independence are characterized.

Attention is focused on various models of parliamentarism that have developed in countries with developed democratic traditions, in particular in Great Britain, Germany, France, and the Scandinavian countries.

Special attention is paid to the Ukrainian experience of parliamentarism, including its historical origins, the period of Soviet rule, and the peculiarities of the formation of the parliamentary system after the declaration of independence. Both the regulatory and legal foundations of the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine and the problems that hinder the effective implementation of parliamentary functions in modern conditions are considered, in particular, political fragmentation, lack of